

ПРОБЛЕМА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ОСОБИСТІСНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ У МОВЛЕННІ: АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

У статті представлені результати теоретичного аналізу системних досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених з проблеми прояву в мовленні особистісних властивостей мовця.

Ключові слова: особистість, мовлення, мовленнєва діяльність, інтелект, темперамент, екстраверсія, інтроверсія.

В статті представлені результати теоретичного аналізу системних досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених по проблемі проявлення в речі личностних свойств говорящего.

Ключевые слова: личность, речь, речевая деятельность, интеллект, темперамент, экстраверсия, интроверсия.

Постановка наукової проблеми та її значення. Впродовж століть проблема людини знаходиться в центрі уваги багатьох наук та складає основу і предмет міждисциплінарних досліджень. На сучасному етапі розвитку психологічної науки продовжують залишатися актуальними питання про природу особистості, внутрішній світ людини, про фактори, які визначають розвиток особистості та її поведінку, окремі вчинки і життя в цілому. Однак, незважаючи на те, що проблема особистості та її проявів завжди була фундаментальною, ключовою в загальнопсихологічній теорії та практиці, багато важливих питань психології особистості й досі залишаються мало вивченими. Передусім це проблема прояву індивідуально-психологічних властивостей особистості в діяльності людини.

Особистість – саморегульована динамічна функціональна система без упину взаємодіючих між собою властивостей, відносин і дій [15, с. 305]. Способом існування особистості є діяльність, в якій особистість і проявляється, і формується.

Одним із основних методологічних положень сучасних досліджень особистості є принцип єдності особистості і діяльності, який у вітчизняній психології продуктивно розробляють К. А. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьев, О. Г. Асмолов, А. І. Крупнов,

О. М. Леонт'єв, Б. Ф. Ломов, А. В. Петровський, Н. І. Рейнвальд, С. Л. Рубінштейн. Діяльність при цьому визначають як реальний зв'язок суб'єкта з об'єктом, в який як невід'ємний елемент включена психіка [1], а особистість – як суб'єкт діяльності, що “об'єктивує свою суб'єктивність” в продукті діяльності [10]. Таким чином, аналіз діяльності дає змогу розкрити індивідуально-психологічну своєрідність особистості.

Одним із основних видів діяльності людини є мовленнєва діяльність. Поняття мовленнєвої діяльності, згідно з теорією О.М. Леонт'єва, потребує фіксування, з одного боку, її психологічного змісту (тобто предмета, засобів, способів, продукту і результату, специфічних для мовленнєвої діяльності) і потреби як передумови будь якої діяльності, а з іншого – аналізу процесуальної сторони і зовнішньої структури (або операційно-мотиваційних планів діяльності) [10].

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. В українській психології розробка загальнопсихологічних проблем мовлення належить О. О. Андрієвській, Л. К. Балацькій, Б. Ф. Баєву, А. М. Гольдберг, Л. С. Жижченку, Л. В. Засекіній, Т. В. Космі, О. О. Лавриненку, Д. Ф. Ніколенку, Л. М. Проколієнко, О. М. Раєвському, І. О. Синиці, Р. Ю. Таращанській, П. Р. Чаматі. Проблему мовленнєвого розвитку та особливості мовленнєвого становлення особистості різнобічно вивчають Л. О. Калмикова, О. Л. Кононко, О. М. Корніяка, М. В. Лиля, Р. В. Павелків, С. Е. Кулачківська, С. О. Ладивір, Т. О. Піроженко, Т. Д. Щербан та відзначають важливу роль спілкування у психічному розвитку особистості [7; 9].

Вагомий внесок у визначення особливостей мовленнєвого та когнітивного розвитку дітей зробили такі науковці, як Л. С. Вавіна, Т. В. Сак, Є. Ф. Соботович, О. А. Соловей, Н. М. Стадненко, В. В. Тарасун, В. В. Тищенко, Л. І. Фомічова та ін [6]. Вивченням вираженості у продуктах мовленнєвої діяльності різних індивідуальних властивостей мовця займаються В. А. Артемов, Л. А. Власова, С. В. Елгіна, Н. А. Мірошкіна, Е. Ю. Чеботарева, І. В. Чивілева, Н. О. Фоміна, Ю. Н. Караулов [2; 4; 5; 9; 13; 14].

І. А. Зімняя відзначає, що мовленнєва діяльність є активним, цілеспрямованим, мотивованим та предметним (змістовним) процесом подачі і (або) прийому сформульованої за допомогою мови думки, що спрямований на задоволення комунікативно-пізнавальної потреби людини в процесі спілкування [8].

Мовлення особистості, будучи процесом індивідуального користування мовою, діалектично поєднує в собі загальне, що полягає в обов'язковому збереженні в мові лексичних, грама-

тичних, фонетичних, інтонаційних норм, які притаманні мові, якою користується мовець, та індивідуальне – те, що дає змогу диференціювати мову однієї людини від мови іншої. Як продукт діяльності індивіда, мова, як і будь яка дія, вчинок, має на собі відбиток різних індивідуальних особливостей людини, є репрезентантом її особистості [1; 8; 10].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Сьогодні значною мірою зріс інтерес дослідників до проблеми вираженості в мові різних характеристик особистості. Наприклад, Р. Лакофф, М. Блекер виявили відмінності у висловлюваннях залежно від статевої приналежності: жінки у порівнянні з чоловіками частіше використовують семантично спустошені слова, ввічливі та офіційні форми, а також стиль мовлення жінок наближається до літературного [4].

У тексті як продукті мовленнєвої діяльності виявлені прояви національної приналежності у вигляді “національних обертонів” наукових термінів та відмінностей синтаксичних структур. Вивчалася ідентифікація соціального статусу суб’єкта, рівень його освіти і культури, професійна приналежність. Вікові особливості особистості проявляються в синтаксичній структурі висловлювання зниженням рівня володіння зв’язним мовленням у старості, використанням застарілих чи, навпаки, сучасних слів.

Низка авторів аналізували прояви в тексті різних особистісних сфер мовця. Вираження в мовленні емоційної сфери особистості досліджували Н. В. Вітт, Е. Л. Носенко, В. І. Шаховський. Зокрема, Н. В. Вітт обґрунтувала і експериментально вивчила такі характеристики емоційної регуляції, як спрямованість (векторність), модальність і гнучкість. Вона експериментально довела, що спрямованість емоційної регуляції мовлення зумовлена властивою для особи орієнтацією на значимі для неї елементи комунікативних ситуацій, в яких розгортаються мовленнєві дії, і системою типових “стресорів”, що виникають при вербальному спілкуванні [4, с. 28].

Е. Л. Носенко встановила, що мовлення у стані емоційної напруги суттєво відрізняється від мовлення тих же досліджуваних, тільки у звичайному стані. Вона вперше здійснила системний аналіз стану емоційної напруги і її мовленнєвих проявів, запропонувала класифікацію якісних змін у характеристиках мовлення за критерієм інформативності при диференціації емоційної напруги різної інтенсивності [4, с. 29].

Окрім цього, досліджувалися особливості прояву інших особистісних характеристик в мовленнєвій діяльності. Зокрема, дослідження С. С. Дашкової свідчать про існування взаємозв’язку

між загальним об'ємом висловлювання і такими характеристиками людини, як замкнутість, принциповість, владність [3].

Накопичені дослідження, в яких вивчалися прояви в мовленні загальних характеристик особистості, таких, як екстраверсія – інтроверсія, екстернальність – інтернальність [11]. Зокрема, М.М.Смирнова дослідила психологічні характеристики прояву екстернальності-інтернальності в тексті. Проведене експериментальне дослідження показало, що екстернально-інтернальна орієнтація суб'єкта, будучи об'єктивованою в його продукті мовленнєвої діяльності – тексті, найбільше проявляється на мотиваційно-цільовому та смисловому рівнях, що є релевантними локусу контролю особистості. Найбільш діагностованими для локусу контролю суб'єкта були окремі параметри тексту – оціночність, розмір, узгодженість, самоконтроль, якість та ін. М.М.Смирнова встановила, що кожна із орієнтацій локусу контролю суб'єкта характеризується специфічним вираженням у тексті, до того ж, різним градаціям екстернальності і інтернальності відповідають тільки їм притаманні показники і параметри тексту [11, с.144-146].

Здійснюючи теоретичний аналіз результатів системних досліджень прояву особистісних властивостей в мовленні, ми з'ясували, що індивідуально-типологічні особливості особистості і лінгвістичні характеристики тексту як продукту мовленнєвої діяльності особистості знаходяться у тісному зв'язку. Підтвердженням цього є низка досліджень вітчизняних вчених. Так, Н. О. Фоміна, розробивши методику цілісного, багатомірно-функціонального аналізу мовленнєвої діяльності, дослідила лінгвістичні (мовні, мовленнєві, змістово-смислові) характеристики мови і психологічні (мотиваційно-цільові, когнітивні, результативно-продуктивні, емоційні, регулятивні) компоненти мовленнєвих дій, розкривши мовленнєву діяльність в її основних рисах, зв'язках, виявивши структуру і механізми регуляції, охарактеризувала індивідуальність суб'єкта мовленнєвої діяльності [12]. Також Н. О. Фоміна виділила п'ять типів організації індивідуально-типологічних особистісних властивостей: інтернально-суб'єктний, інтернально-ергічний, результативно-смисловий, вибірковий і аергічний, які відрізняються спрямованістю мотивації та динамічними характеристиками. Зокрема, Н.О. Фоміною встановлено, що особи з інтернально-суб'єктним типом організації властивостей особистості вирізняються текстами із середнім об'ємом словника, лексичною насиченістю і варіативністю, достатньою граматичною і мовленнєвою правильністю, динамічністю розповіді. Мовленнєві дії цих осіб мають яскраво

виражену егоцентричну спрямованість мотивації при мінімальній комунікативній орієнтації тексту. Розвинена активна регуляція проявляється в силі волі, прагненні планувати свою діяльність, оцінювати і аналізувати її, а для уточнення і підсилення думки використовуються різні мовні засоби [12; 13].

Висловлювання осіб з інтернально-ергічним типом організації властивостей особистості характеризуються середнім рівнем насиченості та варіативності, мають яскраво виражену емоційність. Це свідчить про володіння автором різними мовними нормами та наявність соціоцентричної та егоцентричної мотивації мовленнєвих дій.

Тексти осіб із результативно-смісловим типом організації комунікативності, наполегливості та ініціативності характеризуються багатослівністю, є динамічними, послідовними, проте вони мають найбільшу кількість порушень логіки та є маловиразними. Автори цих текстів схильні часто використовувати службові слова, просто описують задані ситуації і характеризуються переважанням егоцентричної мотивації та екстернальністю мовленнєвих дій.

Висловлювання осіб з вибіркоким типом зазвичай мають невеликий об'єм, нединамічні, містять відступи від основної теми розповіді, нелогічні в побудові речень та передачі інформації і водночас досить складні і зв'язні. Мовленнєві дії відзначаються максимальною осмисленістю ситуації, високою емоційністю, наявністю обох типів мотивації та саморегуляції.

Особи з аергічним типом організації особистісних властивостей у своїх розповідях використовують мінімальну кількість прийменників, характеризуються високою зв'язністю та максимальним використанням смислових категорій простору, часу, причини, наслідку, цілі і умови. Також у текстах цих осіб простежується тенденція до невеликого об'єму, досить правильного оформлення, послідовності відповідно до теми розповіді [13].

Н. О. Фоміна дійшла висновку, що текст як продукт мовленнєвої діяльності може слугувати засобом діагностики індивідуально-типологічних особливостей особистості, оскільки за кожним текстом стоїть своєрідна мовна особистість.

Подібні результати отримала й І. В. Чивілева, яка досліджувала особливості прояву активності в мові особистості. На основі теоретичного аналізу та емпіричного вивчення прояву в мовленні таких особистісних характеристик, як комунікабельність, ініціативність, допитливість, І. В. Чивілева зробила висновок, що у осіб з вираженою активністю тексти мають менший об'єм, більш грамотні, логічні, цілісні та не динамічні, у порівнянні з текстами

осіб з не вираженою активністю. Окрім цього, висловлювання осіб з вираженою активністю є більш емоційними, оптимістичними, в них частіше помітна схильність авторів до планування дій у заданій ситуації, але дещо меншою мірою виражене прагнення до аналізу і сила волі [14].

Своєрідні особливості інтелекту особистості можуть також виражатися у психологічних компонентах мовленнєвих дій: в мотиваційному (мотиваційно-смісловій спрямованості і комунікативній орієнтованості дій), в емоційному (емоційній насиченості і забарвленості, проявах емпатії), в регуляторному (наявності вольових зусиль, екстернальності – інтернальності локусу контролю), в когнітивному (осмисленості чи описовості, типі логічних зв'язків) і в результативному (ступені задоволеності результатами діяльності).

С. В. Елгіна [5] зробила спробу комплексно вивчити прояв особливостей вербального, невербального та соціального інтелекту в мовленні особистості. Вона дослідила, що мовленнєва продукція осіб з домінуванням 1-шої сигнальної системи і розвиненим соціальним інтелектом у лінгвістичному плані характеризується великим об'ємом, високою зв'язністю і складністю, переважанням категорій ознаки, причини, часу та великою кількістю граматичних та лексичних помилок. Найчастіше такі особи розповідають про конкретних людей, події, виражають в тексті задоволеність результатами дружби, спрямованість на співпрацю, високу комунікативну активність, а також містять позитивну оцінку інших людей та емпатію. Проте, в текстах осіб з домінуванням 1-шої сигнальної системи і розвиненим соціальним інтелектом прослідковується порушення логічної послідовності, схильність до підтвердження, слабкий розвиток волі і тенденція до екстернального типу контролю поведінки.

Тексти осіб, у яких домінує 2-га сигнальна система і розвинений вербальний інтелект, мають невеликий об'єм, є відносно простішими з переважанням категорій дії і цілі, містять мало граматичних помилок, лексично правильно оформлені. В текстах цих осіб часто присутні абстрактні роздуми, створюється образ бажаного, "ідеального" друга, а не конкретної людини, домінують негативні емоції, помітні вимогливість і критичність автора. При цьому в текстах зберігається логічна послідовність дій, їх точне і лаконічне відображення, інтернальність контролю, вольові зусилля, осмисленість, планування, аналіз і узагальненість власних дій [5, с. 9].

Отже, С. В. Елгіна, здійснивши комплексне дослідження на межі психології мови, психології особистості та психолінгвістики,

емпірично виявила параметри вираженості своєрідності вербального, невербального і соціального інтелекту особистості в лінгвістичних характеристиках тексту та психологічних компонентах мовних дій.

Л. А. Власова [2] досліджувала особливості прояву темпераменту старшокласників та кадетів військового вузу в мовленнєвій діяльності. Виявилось, що темперамент старшокласників і кадетів проявляється у психологічних компонентах мовленнєвих дій по-різному. В лінгвістичних характеристиках мови старшокласників проявляється комунікативна ергічність і екстравертованість (в об'ємі словникового запасу), емоційна чутливість (в кількості смислових категорій ознаки) та імпульсивність (в граматичній правильності). Їхні тексти мають великий об'єм, емоційні, проте, з великою кількістю повторів та граматичних помилок.

Особливості темпераменту кадетів військового вузу відображені у таких мовних і мовленнєвих характеристиках мови, як: менший об'єм продуктів мовленнєвої діяльності, більшій граматична правильність, мала кількість повторів, тобто для кадетів характерним є внутрішній мовленнєвий контроль [2].

Особливості темпераменту старшокласників і кадетів військового вузу проявляються в психологічних компонентах мовленнєвих дій певним чином. У старшокласників альтруїстична спрямованість мовних дій пов'язана з психомоторною і комунікативною ергічністю; комунікативна спрямованість текстів – з комунікативною пластичністю; осмисленість заданої ситуації – з комунікативною ергічністю і стеничністю; емоційна насиченість текстів – з емоційною чутливістю та імпульсивністю; мовний самоконтроль (уточнення і підсилення думки) – з ергічністю темпераменту в інтелектуальній сфері, відсутність проявів сили волі – з емоційною чутливістю їх темпераменту.

Егоцентрична спрямованість мовних дій кадетів військового вузу є вираженням їх комунікативної ергічності; мала емоційність текстів (при домінуванні астеничних емоційних переживань) – емоційної реактивності та рефлексивності; схильність до прояву сили волі і планомірності дій – пластичності темпераменту в психомоторній та інтелектуальній сферах, а також невисоких імпульсивності та емоційній чутливості.

Отже, в текстах відкритих і активних, спрямованих на комунікацію старшокласників, багато наказових і питальних речень, для них властива альтруїстична мотиваційна спрямованість, інтерес до життя, спроби осмислити своє місце у світі, світлі і радісні очікування майбутнього. В текстах більш самостійних,

відповідальних, навчених долати перешкоди кадетів помітні розвинені вольові якості, стриманість, егоцентризм. Л. А. Власова припускає, що особливості прояву темпераменту в лінгвістичних і психологічних характеристиках мови старшокласників і кадетів військового вузу пов'язані з соціальними умовами формування і розвитку особистості і, разом з тим, мовних здібностей [2, с. 13].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, текст, будучи продуктом мовленнєвої діяльності, є достовірним джерелом інформації для діагностики індивідуальності особистості. Однак теоретичний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду дослідження проблеми прояву в мовленні особистісних властивостей показав, що більшість досліджень присвячені вивченню окремих характеристик особистості, в окремо взятих параметрах. Відповідно, виникає потреба цілісного вивчення властивостей особистості різних вікових періодів і їх проявів у індивідуальній мовленнєвій діяльності та у психологічних компонентах мовних дій.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. О субъекте психической деятельности / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Наука, 1983. – 287 с.
2. Власова Л. А. Темперамент и его проявления в лингвистических характеристиках и психологических компонентах речи: автореф. дис. ... канд. психол. наук / Л. А. Власова. – М., 2007. – 19 с.
3. Дашкова С. С. Устная речь как источник информации о человеке: автореф. дис. ... канд. психол. наук / С. С. Дашкова. – М., 1982. – 19 с.
4. Денисенко В. Н. Современные психолінгвістическіе методы анализа речевой коммуникации / В. Н. Денисенко, Е. Ю. Чеботарева. – М.: РУДН, 2008. – 258 с.
5. Елгина С. В. Проявление интеллектуальных особенностей личности в речевой деятельности: автореф. дис. ... канд. психол. наук / С. В. Елгина. – М., 2006. – 18 с.
6. Засекіна Л. В. Гіперактивний розлад із дефіцитом уваги: теорія та практика : монографія / Л. В. Засекіна, О. А. Соловей. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 228 с.
7. Засекіна Л. В. Психолінгвістична діагностика : Навч. посібник / Л. В. Засекіна, С. В. Засекін. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки, 2008. – 188 с.
8. Зимняя И. А. Лингвопсихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: НПО “МОДЭК”, 2001. – 432 с.

9. Лавриненко О. Л. Конструювання концептуальної моделі мовної особистості [Електронний ресурс] / О. Л. Лавриненко. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/851/94>.
10. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
11. Смирнова М. М. Психологическая характеристика выраженности экстернальности-интернальности в тексте / М. М. Смирнова // Вопросы психологии. – 1990. – №1. – С.140 – 147.
12. Фомина Н. А. Комплексное изучение проявлений личности в речевой деятельности / Н. А. Фомина // Психологічні перспективи. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2011. – Випуск 18. – С. 257-270.
13. Фомина Н. А. Свойства личности и особенности речевой деятельности / Н. А. Фомина. – Рязань : Узорочье, 2002. – 412 с.
14. Чивилева И. В. Личностные характеристики активности и их проявление в речи: автореф. дис. ... канд. психол. наук / И. В. Чивилева. – М., 2005. – 24 с.
15. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В.Б.Шапар. – Харків: Прапор, 2007. – 640 с.

The article represents theoretical analysis results of domestic and foreign scientific systematic research as to the problem of a speaker's personal characteristics display in his speaking.

Key words: personality, speaking, speaking activities, intellect, temperament, extroversion, introversion.

Отримано: 11.02.2012 р.

УДК : 159.9 : 2-1

О.І.Крупська

Психологічні аспекти формування релігійності людини

У статті аналізуються особливості формування релігійності людини. З'ясовуються особливості релігійності на різних етапах вікового розвитку (починаючи від народження і до старості). Доводиться важливість виховання в батьківській сім'ї для формування релігійності людини. Наголошується на тому, що стиль виховання і ставлення до дитини мають особливе значення у становленні її релігійності. Розглядається